

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی

آشنایی با روش تحلیل محتوای نصوص دینی

تألیف:

دکتر محمد عترت دوست

عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی

سرشناسه	: عترت دوست، محمد، ۱۳۶۱-
عنوان و نام پدیدآور	: آشنایی با روش تحلیل محتوای نصوص دینی/ تألیف محمد عترت دوست.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری	: ۱۶۲ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۶۵۸۹-۳۱-۴
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: واژه‌نامه.
یادداشت	: کتابنامه.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: تحلیل محتوا -- دستنامه‌ها Content analysis (Communication) -- Handbooks, manuals, etc.
شناسه افزوده	: دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی
شناسه افزوده	: Shahid Rajaei Teacher Training University
رده بندی کنگره	: P۹۳
رده بندی دیویی	: ۴۱/۴۰۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۸۶۴۸۷۳
اطلاعات رکورد کتابشناسی	: فیپا

دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی

عنوان	: آشنایی با روش تحلیل محتوای نصوص دینی
تألیف	: دکتر محمد عترت دوست، عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی
ویراستار ادبی	: دکتر ساغر سلمانی‌نژاد مهرآبادی
نوبت چاپ	: اول - تابستان ۱۴۰۱
انتشارات	: دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی
لیتوگرافی، چاپ	: چاپ علم و صنعت
طراح جلد	: عباس مرادی
ناظر چاپ	: محمد معتمدی‌نژاد
کارشناس چاپ و صفحه‌آرا	: نیره فیروزی
شمارگان	: ۱۰۰ جلد
قیمت	: ۹۵۰.۰۰۰ ریال
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۶۵۸۹-۳۱-۴ ISBN: 978-622-6589-31-4

کلیه حقوق این اثر برای مؤلفان و مترجمان و دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی محفوظ است.
نشانی: تهران، لویزان، کد پستی ۱۵۸۱۱-۱۶۷۸۸، صندوق پستی ۱۶۳ - ۱۶۷۸۵، تلفن: (۲۶۳۲) ۹ - ۲۲۹۷۰۰۶۰،
۲۲۹۷۰۰۷۰، تلفکس: ۲۲۹۷۰۰۴۲، پست الکترونیکی: Publish@sru.ac.ir، وب سایت: http://Publish.sru.ac.ir

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ذ	مقدمه مؤلف
۱	فصل اول
۲	۱. فصل اول: ضرورت بحث از روش‌شناسی تحقیق
۲	۱-۱. ضرورت تعریف روش در هر تحقیق
۳	۲-۱. آشنایی با مفاهیم حوزه روش تحقیق
۳	۱-۲-۱. مفهوم شناسی «تحقیق»
۴	۲-۲-۱. مفهوم شناسی «روش»
۶	۳-۲-۱. مفهوم شناسی «روش تحقیق»
۷	۴-۲-۱. مفهوم شناسی «روش‌شناسی»
۸	۳-۱. مؤلفه‌های یک روش تحقیق مناسب
۱۰	۴-۱. ضرورت متناسب‌سازی روش تحقیق برای مطالعات اسلامی
۱۳	فصل دوم
۱۴	۲. فصل دوم: معرفی روش «تحلیل محتوا»
۱۵	۱-۲. چستی «تحلیل»
۱۶	۲-۲. چستی «محتوا»
۱۶	۳-۲. چستی «تحلیل محتوا»
۱۸	۴-۲. تعاریف مختلف روش «تحلیل محتوا»
۲۱	۵-۲. تاریخچه شکل‌گیری روش «تحلیل محتوا»
۲۲	۶-۲. فرایند تکامل روش «تحلیل محتوا»
۲۴	۷-۲. کاربردهای روش «تحلیل محتوا»
۲۶	۸-۲. کاربردهای روش «تحلیل محتوا»
۲۹	۹-۲. شرایط محتوای مورد تحلیل
۲۹	۱-۹-۲. عینیت
۳۰	۲-۹-۲. نظام‌مندی
۳۰	۳-۹-۲. جامعیت

- ۳۱-۲. طبقه‌بندی فنون روش «تحلیل محتوا»
- ۳۱-۲-۱۰-۱. طبقه‌بندی بر مبنای روش‌های کمی - کیفی
- ۳۲-۲-۱۰-۱-۱. تحلیل محتوای مضمونی
- ۳۳-۲-۱۰-۱-۲. تحلیل محتوای صوری
- ۳۳-۲-۱۰-۱-۳. تحلیل محتوای ساختاری
- ۳۳-۲-۱۰-۲. طبقه‌بندی بر مبنای نظریه یانسن و کریپندورف
- ۳۴-۲-۱۰-۱-۲. تحلیل محتوای عمل‌گرایانه
- ۳۴-۲-۱۰-۲-۲. تحلیل محتوای معنایی
- ۳۴-۲-۱۰-۳-۲. تحلیل محتوای علائم
- ۳۴-۳-۱۰-۲. طبقه‌بندی بر مبنای نظریه ویلیام رومی
- ۳۴-۱-۳-۱۰-۲. تحلیل محتوای توصیفی
- ۳۵-۲-۳-۱۰-۲. تحلیل محتوای استنباطی
- ۳۵-۳-۳-۱۰-۲. تحلیل محتوای مقوله‌ای
- ۳۵-۴-۳-۱۰-۲. تحلیل محتوای سنجشی
- ۳۵-۵-۳-۱۰-۲. تحلیل محتوای بیانی
- ۳۶-۶-۳-۱۰-۲. تحلیل محتوای روابطی
- ۳۶-۷-۳-۱۰-۲. تحلیل محتوای گفتاری
- ۳۷-۱۱-۲. مناسب‌ترین تکنیک برای تحلیل محتوای نصوص دینی
- ۳۹-۱-۱۱-۲. تحلیل محتوای مضمونی
- ۴۱-۲-۱۱-۲. تحلیل محتوای مقوله‌ای

۴۳

فصل سوم

- ۴۴-۳. فصل سوم: مراحل اجرای روش «تحلیل محتوا»
- ۴۵-۳-۱. تعیین موضوع و محدود ساختن آن
- ۴۵-۳-۲. تعیین سؤالات تحقیق
- ۴۷-۳-۳. تعیین جامعه آماری تحقیق
- ۴۷-۳-۴. اعتبارسنجی محتوا
- ۴۸-۳-۵. تقطیع محتوا
- ۴۹-۳-۶. تنظیم جدول تحلیل محتوا

۴۹	۷-۳. کدگذاری اولیه محتوا
۵۱	۱-۷-۳. کدگذاری بر مبنای زمان تحلیل
۵۳	۲-۷-۳. کدگذاری بر مبنای ماهیت تحلیل
۵۴	۸-۳. اعتبارسنجی کدگذاری با نمونه‌گیری
۵۵	۹-۳. استخراج واژگان کلیدی
۵۶	۱۰-۳. شناسایی کارگفت متن
۵۷	۱-۱۰-۳. کدهای جدید
۵۸	۲-۱۰-۳. کدهای تأکیدی
۵۹	۱۱-۳. کشف نقاط تمرکز محتوا
۶۴	۱۲-۳. سنجش روایی کدها
۶۵	۱۳-۳. سنجش پایایی کدها
۶۸	۱۴-۳. بازبینی مجدد کدها
۷۰	۱۵-۳. مقوله‌بندی کدها
۷۳	۱۶-۳. تعیین جهت‌گیری
۷۵	۱۷-۳. ثبت یادداشت‌های نظری
۷۸	۱۸-۳. سنجش فراوانی‌های کمی
۷۹	۱۹-۳. تحلیل کیفی نتایج تحقیق

۸۱ فصل چهارم

۸۲	۴. فصل چهارم: کارکردهای کمی تحلیل محتوا در فهم نصوص دینی
۸۲	۱-۴. تفکیک و دسته‌بندی متون
۸۵	۲-۴. سنجش فراوانی واژگان کلیدی
۹۴	۳-۴. تحلیل و ارزیابی قالب‌های بیانی متن
۱۰۰	۴-۴. تحلیل و ارزیابی موضوعات اصلی و فرعی متن
۱۰۷	۵-۴. آگاهی از شرایط صدور متن
۱۱۲	۶-۴. آگاهی از ساختار حاکم بر متن

۱۱۵ فصل پنجم

۱۱۶	۵. فصل پنجم: کارکردهای کیفی تحلیل محتوا در فهم نصوص دینی
۱۱۷	۱-۵. آگاهی از سبک خاص هر متن

۱۱۸	۲-۵. آگاهی از لایه‌های پنهان متن
۱۲۴	۳-۵. آگاهی از الگوهای حاکم بر متن
۱۲۶	۴-۵. آگاهی از مراحل تاریخی شکل‌گیری متن
۱۳۰	۵-۵. آگاهی از کارکردهای فرامتنی
۱۳۲	۶-۵. آگاهی از کارکردهای تربیتی - اجتماعی متن

۱۳۵**منابع و مآخذ**

۱۳۶	منابع فارسی
۱۴۰	منابع انگلیسی

۱۴۱**واژه‌نامه****۱۴۵****نمایه**

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۶۱	جدول (۱) نمونه تحلیل محتوای خطبه غدیر
۷۶	جدول (۲) یادداشت‌های نظری حدیث
۸۹	جدول (۳) سنجش فراوانی کلمات امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small> درباره اصحاب جمل
۹۱	جدول (۴) دسته‌بندی و سنجش فراوانی کلیدواژگان سخنان امام در برابر اصحاب جمل
۹۸	جدول (۵) گونه‌شناسی قالب‌های بیانی سخنان امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small> در برابر اصحاب جمل

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۷۴	نمودار (۱) سنجش فراوانی نصایح حضرت علی <small>علیه السلام</small> به معاویه
۸۳	نمودار (۲) تفکیک مکاتبات امام حسن عسکری <small>علیه السلام</small> بر مبنای مخاطبین
۸۴	نمودار (۳) تفکیک مکاتبات امام حسن عسکری <small>علیه السلام</small> بر مبنای علت نگارش
۸۵	نمودار (۴) تفکیک مکاتبات امام هادی <small>علیه السلام</small> بر مبنای مخاطبین
۸۷	نمودار (۵) فراوانی کلیدواژگان نامه‌های حضرت علی <small>علیه السلام</small>
۸۸	نمودار (۶) فراوانی کلیدواژگان نامه‌های معاویه
۸۸	نمودار (۷) فراوانی کلیدواژگان رساله محض الاسلام
۹۰	نمودار (۸) حجم کلمات امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small> در مراحل تاریخی مواجهه با اصحاب جمل
۹۴	نمودار (۹) سنجش فراوانی کلیدواژگان سخنان حضرت علی <small>علیه السلام</small> در برابر اصحاب جمل
۹۵	نمودار (۱۰) سنجش فراوانی قالب‌های بیانی ادعیه رضویه
۹۷	نمودار (۱۱) حجم قالب‌های بیانی کلام امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small> در برابر اصحاب جمل
۱۰۱	نمودار (۱۲) فراوانی موضوعات رساله محض الاسلام
۱۰۲	نمودار (۱۳) سنجش فراوانی موضوعات ادعیه رضویه
۱۰۳	نمودار (۱۴) سنجش فراوانی موضوع مکاتبات امام حسن عسکری <small>علیه السلام</small>
۱۰۴	نمودار (۱۵) سنجش فراوانی موضوعات فقهی مکاتبات امام هادی <small>علیه السلام</small>
۱۰۵	نمودار (۱۶) سنجش فراوانی موضوعات مطرح شده در حوزه ولایت توسط امام هادی <small>علیه السلام</small>
۱۰۶	نمودار (۱۷) درصد فراوانی مضامین سخنان امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small> درباره اصحاب جمل
۱۰۹	نمودار (۱۸) فراوانی موضوعات اصلی مناظرات ابن ابی العوجاء با امام صادق <small>علیه السلام</small>

فهرست مطالب خ

- ۱۱۰ نمودار ۱۹) سنجش فراوانی موضوعات مورد پرسش از امام حسن عسکری علیه السلام
- ۱۱۱ نمودار ۲۰) موضوعات اعتقادی مورد پرسش از امام حسن عسکری علیه السلام
- ۱۱۳ نمودار ۲۱) نظام حاکم بر مکاتبات امام هادی علیه السلام
- ۱۱۴ نمودار ۲۲) زنجیره استدلال‌های حضرت علی علیه السلام در برابر معاویه
- ۱۲۱ نمودار ۲۳) سنجش فراوانی موضوع توقیعات امام حسن عسکری علیه السلام
- ۱۲۵ نمودار ۲۴) الگوی مدیریتی حضرت علی علیه السلام
- ۱۳۴ نمودار ۲۵) مضامین زیرمقوله سیره تربیتی - اخلاقی امام علی علیه السلام در برابر اصحاب جمل

مقدمه مؤلف

نصوص دینی مانند دیگر متون، نشأت گرفته از یک فضای فرهنگی - اجتماعی هستند و نباید از آغاز تا پایان کوشش برای فهم آنها، تنها به الفاظ یا اعتبارسنجی اسناد آن بسنده کرد؛ بلکه می‌بایست به مسائل مهمی از جمله عناصر زبانی و فرازبانی مرتبط با آنها نیز پرداخت. این عناصر همانند قرینه‌های مقامی بوده و گویای شرایط اجتماعی - تاریخی - فرهنگی عصر صدور متن هستند که توجه به آنها و استفاده از دیگر دانش‌های بشری در کنار بهره‌گیری از روش‌های تحقیق مناسب، زمینه فهم صحیح و کامل نصوص دینی را فراهم خواهد کرد. اگرچه در منابع دینی از جمله آثار حوزه قرآن‌پژوهی و حدیث‌پژوهی بر فهم این دانش‌ها تأکید شده و تلاش شده است تا حد امکان با معرفی روش‌های مختلف تحقیق، زمینه تحلیل صحیح این نصوص ایجاد شود؛ ولیکن باید گفت که همچنان خلأهایی در این زمینه وجود داشته و قواعد و فرایندهای منطقی و منظمی برای فهم نصوص دینی اعم از آیات قرآنی و احادیث به‌طور کامل و جامع تبیین نشده است. ضرورت تأکید بر این مسأله آن است که بدون استفاده از روش‌های تحقیق مناسب برای فهم متن به‌مثابه ابزار تخصصی برای متن پژوهی، امکان فهم جامع و کامل و صحیح فراهم نشده و بالتبع نمی‌توان از محتوای غنی این نصوص ارزشمند و پرمحتوا در راستای توسعه جامعه اسلامی و نیل به تمدن اسلامی بهره جست.

دین پژوهان معاصر با تأکید بر این مسأله که فهم نصوص دینی، نیازمند منطق خاص خود بوده و از قواعد مشخصی تبعیت می‌کند، با پرداختن به موضوع «قواعد فهم حدیث» و «منطق فهم قرآن» از این فرایند و ضرورت پرداختن به آن در آثار متعدد یاد کرده‌اند. با این حال به دلیل غلبه نگاه سنتی، کمتر به روش‌های تحقیق میان‌رشته‌ای و تخصصی متن پژوهی توجه شده و همچنان زمینه‌های استفاده از روش‌های متن پژوهی در حوزه نصوص دینی فراهم نشده است. مهم‌ترین ضرورت تأکید بر این مسأله آن است که در مواجهه با نصوص دینی به‌مثابه یک «متن»^۱ به دنبال این هستیم که فراتر از فهم معنای واژه‌ها، مقاصد نویسنده و شرایط تولید متن را نیز شناسایی کرده و از این طریق به فهم کاملی از زمینه‌های صدور آن دست پیدا کنیم. اینکه انسان بداند چه کسی؟ درباره چه چیزی؟ در چه مکانی؟ در چه زمانی؟ برای چه مخاطبی؟ و چرا؟ این مطلب را بیان کرده است؟ اهمیت ویژه‌ای دارد.

¹ Text

توجه به این امور که همان فرایند معکوس تکون و ایجاد یک متن است، «تحلیل»^۱ نامیده می‌شود که در لایه‌ها و سطوح مختلفی تحقق پیدا می‌کند. به همین دلیل در تحلیل متن به عوامل زبانی و فرازبانی توجه بسیاری می‌شود. منظور از «عوامل زبانی» آشنایی با واژگان، دلالت‌های واژگانی، فهم ترکیبات متن، قرائن حاکم بر متن، درک صحیح ساختار متن، سبک بیان متن، گزینش و چیدمان متن و مسائلی از این دست بوده و منظور از «عوامل فرازبانی» مسائلی همچون؛ آشنایی با شخصیت گوینده، شخصیت راویان و ناقلان، اعتبارسنجی سلسله اسناد، شناسایی سبب صدور، شناسایی فضای صدور، شناسایی مخاطبین، شناسایی فضای فرهنگی - اجتماعی حاکم بر گوینده و راویان و مخاطبان است که پرداختن به هر کدام از این عوامل - حتی به صورت مجزا و مستقل - در فهم متن مؤثر بوده و نقش بسیار مهمی در ارائه خوانشی صحیح از متن ایفا می‌کند.

بر این اساس، در این کتاب تلاش شده است تا ضمن بحث از مبانی روش‌شناسی تحقیق، مؤلفه‌های یک روش تحقیق مناسب در دو حوزه کمی و کیفی بیان شده و ضرورت متناسب‌سازی روش‌های تحقیق برای مطالعات اسلامی تبیین شود. در این راستا، مؤلف به معرفی روش «تحلیل محتوا»^۲ به‌عنوان یکی از بهترین روش‌های تحقیق میان‌رشته‌ای و پُرکاربرد در حوزه متن‌پژوهی پرداخته، و مراحل اجرای آن با رویکرد فهم نصوص دینی با ارائه مثال‌های متعدد بیان نموده است. لازم به ذکر است که یکی از کارکردهای عمده استفاده از روش تحلیل محتوا در زمینه مطالعات دینی به‌ویژه فهم نصوص دینی اعم از آیات قرآنی و احادیث معصومین علیهم‌السلام است. به‌واسطه این روش می‌توان به تفکیک و دسته‌بندی موضوعی آیات و روایات، سنجش فراوانی واژگان کلیدی، سنجش فراوانی موضوعات اصلی و جهت‌گیری‌های متن، تعیین نقاط تمرکز یک متن خاص، تشخیص قالب‌های بیانی انواع نصوص دینی، آشنایی با شبکه معنایی مستتر در نصوص دینی، آگاهی از شرایط فرهنگی - اجتماعی عصر نزول قرآن و جوامع عصر ائمه اطهار علیهم‌السلام، ساختار حاکم بر روایات یک امام و آگاهی از سبک و سیره خاص هر امام در طرح موضوعات مختلف و ... پرداخت.

اما از آنجا که نصوص دینی ویژگی‌های خاص خود را دارند؛ لذا جهت استفاده از روش تحلیل محتوا به مثابه یک روش تحقیق متن محور لازم است اولاً بهترین تکنیک‌های آن شناسایی و معرفی شده، و ثانیاً جهت کاربست آن در راستای فهم نصوص دینی، متناسب‌سازی شوند. بی‌شک زمانی می‌توان از متناسب‌سازی روش‌های تحقیق برای فهم نصوص دینی صحبت کرد که در طی

^۱ Analysis

^۲ Content Analysis

سالیان متمادی، پژوهش‌های متعددی با استفاده از این روش بر روی نصوص مختلف دینی صورت گرفته باشد و نتایج آن در معرض نقد و بررسی پژوهشگران و اندیشمندان مختلف به‌ویژه عالمان علوم اسلامی و اساتید متخصص این حوزه قرار گرفته باشد. مؤلف به هیچ عنوان ادعایی برای نظریه‌پردازی درخصوص متناسب‌سازی روش تحلیل محتوا جهت فهم نصوص دینی را ندارد؛ ولیکن به دلیل انجام پژوهش‌های متعدد در این زمینه و نیاز جامعه علمی کشور به‌ویژه دانشجویان رشته علوم قرآن و حدیث برای آگاهی از این روش و پژوهش‌های انجام شده به‌واسطه آن، تصمیم بر آن گرفته است که مراحل اجرا و کاربرست روش تحلیل محتوا را جهت فهم نصوص دینی در این کتاب به تفصیل بیان کند.

در ادامه بدین منظور ابتدا تکنیک‌های مناسب از میان تکنیک‌های مختلف تحلیل محتوا که برای فهم نصوص دینی مناسب بوده، معرفی شده و به ترتیب مراحل اجرای این روش و فواید و کارکردهای آن جهت فهم نصوص دینی در دو حوزه کمی و کیفی به تفصیل همراه با مثال‌های متعدد معرفی شده است. لازم به ذکر است که کلیه مثال‌های مطرح شده در این کتاب، نتیجه تحقیقات مؤلف و یا دانشجویانی بوده است که وظیفه راهنمایی و مشاوره آنها در پایان‌نامه و رساله دکتری بر عهده مؤلف بوده است. از این حیث باید گفت که تمامی مثال‌ها و تحقیقات معرفی شده در این کتاب، مبتنی بر روشی است که توسط مؤلف تدوین و تبیین شده است. کثرت پژوهش‌های انجام شده با استفاده از روش تحلیل محتوا بر روی نصوص دینی متعدد، در نهایت مؤلف را بدین سمت سوق داد که مجموعه مباحث پژوهشی انجام شده در سال‌های اخیر را در یک کتاب جمع‌آوری نموده و به علاقه‌مندان علوم دینی و پژوهشگران تقدیم نماید. امید است که این اقدام کوچک مورد قبول خداوند متعال و رضایت حضرت مهدی عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى فَرَجَهُ الشَّرِيفَ قرار گیرد.

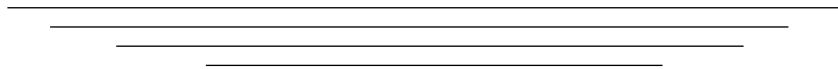
دکتر محمد عترت دوست

استادیار گروه الهیات و معارف اسلامی

دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی

Etratdoost@sru.ac.ir

فصل اوّل

۱. فصل اول

ضرورت بحث از روش‌شناسی تحقیق

تحقیق و پژوهش، تلاش و کوششی مداوم و پیگیر به‌منظور پرده‌برداری از مجهولات است که با دقت و موشکافی به دنبال کشف حقایق از موضوع مورد مطالعه است؛ لذا انسان را از لغزش‌ها و خطاها و زیان‌های ناشی از آگاهی‌های سطحی و دانش‌های خام بر حذر می‌دارد. ثمره تحقیق و پژوهش، پیشرفت و تعالی است و ضمانتی برای رسیدن به آزاداندیشی و تعالی اندیشه‌ها محسوب می‌شود. تحقیق در جنبه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی باعث می‌شود که مردم راه و روش صحیح‌تری برای زندگی انتخاب کنند و از سردرگمی‌ها و شرایط نامناسب آن نجات پیدا کنند. اگر امروزه شاهد آن هستیم که دانشمندان در زمینه‌های مختلف، قوانین، اصول و تئوری‌های علمی حیرت‌انگیزی را تبیین و ارائه کرده‌اند؛ همه دست‌آورد و نتیجه سالیان متمادی تحقیق و پژوهش علمی بوده است.

از آنجا که روند تکاملی علم و دانش به‌ویژه در دهه‌های اخیر سریع‌تر و دقیق‌تر از گذشته بوده و به‌عبارتی انفجارگونه بوده است؛ لذا بر هر جوینده علم و دانشی لازم و ضروری است که در این زمینه به کسب مهارت و تخصص پرداخته و با انواع و گونه‌های مختلف روش‌های تحقیق و نیز ادبیات تخصصی این حوزه از دانش‌های بشری، آشنایی پیدا کند. به همین دلیل در این کتاب تلاش شده است تا پیش از ورود تخصصی به حوزه روش‌های تحقیق در نصوص دینی، ابتدا با طرح بحث در زمینه ادبیات نظری مباحث مربوط به روش تحقیق بپردازیم تا از این فرایند، خواننده عزیز بتواند یک آشنایی کلی و عام با این دانش پیدا کند.

۱-۱. ضرورت تعریف روش در هر تحقیق

از جمله بایسته‌های هر کتاب، مقاله، گزارش و به‌طور کلی هرگونه تحقیق و پژوهشی این است که ابتدا باید «روش» انجام آن پژوهش به درستی و با دقت کامل تعریف و بیان شود تا استفاده‌کنندگان از نتایج آن تحقیق بتوانند تشخیص دهند که براساس کدام روش و چه فرایندی، چنین نتایجی حاصل شده است. اساساً اصل «تعریف»، یکی از مهم‌ترین و بنیادی‌ترین ارکان هر

تحقیق و پژوهش است؛ بدین معنا که پیش از بیان هر واژه یا اصطلاح، لازم است ابتدا آن را تعریف کرده و معنای مدنظر خود را تبیین کنیم. در ضمن ارائه هرگونه اطلاعات علمی و تخصصی یا بیان هر نوع استدلال منطقی و فلسفی، ناچار از آن هستیم که واژگان کلیدی و اصطلاحات تخصصی خود را تعریف کنیم؛ چرا که اگر ابتدا معنا و مقصود خاص خود را برای خواننده روشن نکرده باشیم، مقصود ما درک نخواهد شد و ممکن است خواننده، معنای دیگری از کلام و متن ما برداشت کند. اگر قبل از ورود به بحث، تعریف خود از کلمات کلیدی و اصطلاحات را مشخص نکرده باشیم؛ هر کس، چیزی متفاوت و شخصی از آن برداشت خواهد کرد و در نهایت گرفتار ابهام خواهد شد. مطالبی را که برای روشن شدن معنی کلمات یا اصطلاحات تخصصی بیان می‌شود «تعریف» گویند. سه دستورالعمل پاسکال در ارتباط با تعریف عبارت است از:

الف) به تعریف کلماتی که واضح هستند، نباید پرداخت مگر آنکه اصطلاحات روشن تری در اختیار باشد.

ب) هیچ یک از اصطلاحاتی که مبهم هستند، نباید بدون تعریف رها شوند.

ج) در تعریف می‌بایست کلماتی را به کار برد که کاملاً شفاف، صریح، مبین و آشکار باشند و از استعمال هرگونه اصطلاح نامعین باید خودداری شود.^۱ همان‌گونه که واژگان کلیدی و اصطلاحات خاص نیازمند تعریف و توضیح هستند، روش‌های تحقیق اتخاذ شده در هر تحقیق و پژوهشی نیز بالتبع نیازمند تعریف و تبیین هستند و لازم است محقق پیش از ورود به مباحث اصلی خود، روش خود را معرفی کند.

۲-۱. آشنایی با مفاهیم حوزه روش تحقیق

در ادامه برخی از مهم‌ترین و ضروری‌ترین مفاهیم حوزه روش تحقیق، معرفی و مفهوم مدنظر مؤلف از آنها بیان خواهد شد.

۲-۱-۱. مفهوم شناسی «تحقیق»

علی‌اکبر دهخدا در فرهنگ خود، تحقیق را به‌گفته‌ی مطلب رساندن و واقع چیزی را به‌دست آوردن، معنا کرده است.^۲ تحقیق از نظر روش‌شناسی نیز عبارت است از کاربرد روش‌های علمی در حل یک مسأله یا پاسخ‌گویی به یک سؤال. بر این اساس، واژه تحقیق برای عملی منظم،

۱. علی احمدی و نهایی، ۱۳۸۶ش، ص ۳

۲. دهخدا، ۱۳۷۷ش، ج ۷، ص ۹۰

منطقی و دقیق برای حل مسائل و درک روابط بین متغیرها مطرح می‌شود.^۱ جان بت^۲ معتقد است بین اصطلاح تحقیق و روش‌های علمی تفاوت وجود دارد و اشاره می‌کند که تحقیق دارای فرایند رسمی‌تر و عمیق‌تر در اجرای تحلیل علمی است. در روش علمی برای پاسخگویی به یک سؤال یا حل یک مسأله پژوهشگر اقدام به تعریف مسأله، صورت‌بندی فرضیه^۳، جمع‌آوری اطلاعات، تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری می‌کند. با استفاده از مراحل فوق می‌توان به پرسش‌های متعددی پاسخ داد؛ ولیکن مانند روش‌های تحقیق سازمان یافته نیستند.

درحالی‌که تحقیق، کوششی منظم به منظور پاسخگویی به یک یا دو سؤال مشخص و معین است، تحقیق عبارت است از تغییر کنترل شده یک موقعیت غیرثابت یا نامعین به موقعیتی که از لحاظ ویژگی‌ها و روابط کاملاً معین و ثابت است و در وضعی قرار دارد که به‌طور دقیق قابل شناسایی و درک است. نهایت آنکه با این ویژگی‌ها می‌توان تحقیق را چنین تعریف کرد: «بررسی و مطالعه منظم، کنترل شده و آزمایش قصه‌های فرضی درباره روابط احتمالی بین پدیده‌های طبیعی با نگاهی تحلیلی و انتقادی».^۴ تحقیق به‌عنوان یک فرایند پژوهشی، فعالیتی است منظم که داری دو شرط ذیل است:

الف) کنترل دقیق شرایط، متغیرها و یا جامعه آماری به‌گونه‌ای که مانع تأثیر عوامل نامربوط، نامعین و مزاحم شود؛

ب) نمونه‌گیری صحیح و انتخاب یک جامعه آماری مشخص به‌گونه‌ای که یافته‌های پژوهشی را قابل بسط و تعمیم می‌سازد.^۵ رعایت شرط اول اعتبار درونی و رعایت شرط دوم اعتبار بیرونی تحقیق را موجب می‌شود. تعریف تحقیق به موجب اعتبار درونی و بیرونی، ممکن است چهار ترکیب به‌وجود آورد که آنها را اصطلاحاً آزمایش، مطالعه، زمینه‌یابی و بررسی نامیده‌اند که به دلیل خروج موضوعی از بحث این کتاب، اکنون مجال پرداختن به تعاریف آنها نیست.

۱-۲-۲. مفهوم شناسی «روش»

«روش»^۶ به معنی در پیش گرفتن راهی مشخص یا معین کردن مراحل است که برای رسیدن به هدف، با نظمی خاص دنبال می‌شود. ماهیت این مراحل بستگی به هدف مطلوب و نحوه

^۱ Macmillan, 2006, p. 98

^۲ John Beth

^۳ Hypothesis

^۴ Elo & Kyngas, 2007, p. 34

^۵ Stefan & Michael Meyer & Eva, 2000, p. 172

^۶ Method